

تبیین نشانه‌شناسی و راهکارهای نظریه معناشناسی فردینان دوسوسور در خانه‌های تاریخی دوره قاجار در شهرهای اردبیل، تبریز و ارومیه

چکیده

برای تبیین نماد و نشانه در حیطه زبان‌شناسی، رویکردی تحت عنوان نمادشناسی و یا نشانه‌شناسی وجود دارد. فردینان دوسوسور به‌عنوان یکی از اولین پیشگامان حوزه زبان‌شناسی معتقد بوده که همواره هرکدام از نشانه‌ها که در ساختار زبان‌شناسی وجود دارند، دارای یک علت و یک معلول بوده که به آن‌ها معنا بخشیده است. این شیوه علاوه بر ساختار زبان‌شناسی سایر حیطه‌ها را شامل می‌شود. در این میان، معماری نیز به دلیل ساختار هنری خود از این قاعده مستثنا نبوده است و در سیر تاریخ معماری جهان همواره در طراحی‌های معماری، مورد کنکاش معماران قرار گرفته است. از بناهای تاریخی موجود در ایران، بناهای تاریخی مربوط به دوره قاجار است که در شهرهای مختلف پراکنده است و بخشی از این آثار در شهرهای شمال غربی ایران، یعنی اردبیل، تبریز و ارومیه متمرکز است. در این پژوهش که در آن‌هم تأکید بر رویدادهای تفسیری - تاریخی و هم تأکید بر تفسیر و معنای نمادها و نشانه‌های در معماری بر اساس نظریه‌های سوسور دارد، به بررسی علل عملکردی و مفهومی فضاهای خانه‌های مسکونی از منظر نشانه‌شناسانه و معناشناسی سوسور در شهرهای اردبیل و تبریز و ارومیه به دلیل داشتن خانه‌های مسکونی غنی از فرهنگ و معماری دوره قاجار پرداخته شده است. نتایج پژوهش حاکی از این است که ساختارهای هر بنا در شکل-گیری معنا و مفاهیم معماری در آن منطقه متفاوت است اما اصول به کارگیری هر یک از نشانه‌ها در هر یک از خانه‌های معرفی شده در هر یک از شهرها یکسان می‌باشد.

اهداف پژوهش:

۱. معرفی نمادها و نشانه‌های به کار رفته در خانه‌های تاریخی دوره قاجار در شهرهای اردبیل و تبریز و ارومیه و قیاس بصری و مفهومی هر یکی از نشانه‌ها در ساختارهای به کار رفته.
۲. ارزیابی وضعیت کمی و کیفی فضاها و خانه‌های تاریخی در شهرهای اردبیل، تبریز و ارومیه.

سوالات پژوهش:

۱. نمادهای خانه‌های تاریخی دوره قاجار در شهرهای اردبیل، تبریز و ارومیه براساس نظریه معناشناسی دوسوسور کدامند؟

۲. هدف از نمادپردازی و نشانه‌گذاری در خانه‌های تاریخی دوره قاجار در شهرهای اردبیل، تبریز، ارومیه چیست؟

کلیدواژه‌ها: نمادشناسی خانه‌های تاریخی، دوره قاجار، نظریه معناشناسی، فردینان دوسوسور.

مقدمه

معماری ایران در طول دوره اسلامی تحولات بسیاری را پشت سر گذاشته است و در هر دوره و در هر منطقه جغرافیایی این آثار تحولاتی را تجربه کرده‌اند. دوره قاجار در ایران یکی از دوره‌های تاریخی است که آثار و بناهای زیادی از آن برجای مانده است. امروزه شناخت ماهیت این آثار و مختصات آنها می‌توان نقش مهمی در شناخت دقیق تاریخ معماری در ایران دوره اسلامی داشته باشد. در دوره قاجار شهرهای شمال غرب ایران به خصوص تبریز با توجه به تمرکز نیروهای سیاسی و اقتصادی مورد توجه بود لذا در این شهرها بناهای متعددی مربوط به این دوره تاریخی برجای مانده است. در راستای مقتضیات زمانی و مکانی آثار تاریخی رویکردهای متعددی وجود دارد. یکی از این رویکردها مربوط به سوسور است که نشانه را موضوعی «کالبدی» و در عین حال «معنادار» معرفی می‌کند. از نظر سوسور ارزش هر نشانه با حضور هم زمان نشانه‌های دیگر و در ارتباط با آن معنا می‌یابد. او یکی از مباحث مهم در معناشناسی موضوع سطوح مختلف معنی می‌داند. سطح اول، معنی یا اشاره اصلی می‌باشد که مبین عملکرد اصلی عملکرد قابل حصول یک موضوع است. سطح بعدی، معنا یا اشاره ضمنی خواننده می‌شود که طبیعتی نمادین و سمبولیک دارد. با توجه به گستردگی دانش نشانه می‌توان چنین نتیجه گرفت که عناصر موجود در فضای معماری مشمول مفاهیمی است که به وسیله شناخت دانش نشانه‌شناسی میسر می‌گردد.

درخصوص پیشینه پژوهش حاضر باید گفت تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر در نیامده است اما آثاری به بررسی خانه‌های دوره قاجار پرداخته‌اند. مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نشانه‌شناسی زمینه‌های مؤثر بر تزیینات معماری دوره قاجار» به قلم پویافر و ستاری (۱۳۹۷) به رشته تحریر در آمده است. نویسنده در این اثر به بررسی تأثیر غرب بر تزیینات معماری قاجار با رویکرد نشانه‌شناسی پرداخته است. مقاله‌ای دیگر با عنوان «تأملی بر نشانه‌شناسی فضاهای داخلی خانه‌های دوره قاجار شهر قزوین از دیدگاه فردینان دوسورسور، چالرز پیرس و امبرتوکو» به قلم سخاوت دوست و البرزی (۱۳۹۷) به رشته تحریر در آمده است که در آن به بررسی خانه‌های قاجار در قزوین براساس نظریات این سه نظریه‌پرداز پرداخته‌اند. با این حال خانه‌های مورد نظر در پژوهش حاضر یعنی تبریز، ارومیه و اردبیل تاکنون بررسی نشده است.

بنابراین پژوهش حاضر به بررسی علل عملکردی و مفهومی فضاهای خانه‌های مسکونی از منظر نشانه‌شناسانه، و معناشناسی سوسور در شهرهای اردبیل و تبریز و ارومیه به دلیل داشتن خانه‌های مسکونی از فرهنگ و معماری دوره قاجار می‌پردازد. پژوهش کیفی حاضر از ماهیتی شامل چند روش مختلف تشکیل شده است که رویکردی تفسیری-تاریخی به موضوع بحث مورد منظر را شامل می‌شود. در مرحله نخست از میان شرح حال‌ها، نقدها و توصیف‌های هر یک از آثار و نمونه‌های به جای مانده دوره قاجار اطلاعات اولیه به دست آمده است.

نتیجه‌گیری

درک نشانه‌های در شناسایی و نحوه کارکرد و عملکرد و زبان معماری یک دوره خاص به گفته سوسور مؤثر واقع می‌شود. سوسور، معناگرایی را از حوزه‌های گسترده معنایی بهره گرفته و از شی یا اثر هنری در جهت بیان مفاهیم و معانی مورد نظر خود استفاده نماید. از مباحث مطرح در این پژوهش می‌توان نتیجه‌گیری گرفت که نمادهای خانه-های تاریخی دوره قاجار در شهرهای اردبیل، تبریز و ارومیه مربوط به رمزگان معنایی و محتوایی آن مربوط است که این گفته براساس نظریه سوسور که هر نشانه دارای معنا و مفهوم خاصی است که به دوره خاص آن نشانه بستگی دارد. با بررسی‌های به عمل آمده مشخص شد که ساختار خانه‌های تاریخی دوره قاجار برگرفته از دو سطح اجتماعی-فرهنگی و هرمونتیکی آن‌ها شکل گرفته است. این دو سطح از لحاظ ساختاری که حاوی مفاهیم و رمزگان معنایی و نحوی در ساختار خانه‌ها می‌باشند که در جدول ۱ نحوه دسترسی به معنا و مفهوم خانه‌ها پرداخته شده است که نحوه معنا آنها در نمود خانه‌ها نیز اشاره شده است. در سطح هرمونتیکی مواردی چون معناشناسی، ترفندهای بلاغی، بازی دالها، دلالت‌های مستقیم و دلالت‌های ضمنی در ساخت خانه‌های دوره قاجار تأثیر داشته است. از نظر اجتماعی و فرهنگی رابطه بینابینی، معناشناسی، زمان، رابطه با بافت و رابطه درون فرهنگی در ساخت این خانه‌ها مؤثر بوده است.

منابع:

- احمدی، بابک. (۱۳۷۱). از نشانه‌های تصویری تا متن. چاپ اول. تهران: انتشارات مرکز.
- براتی، ناصر. (۱۳۹۴). «تعریفی معناشناسانه - فرهنگی از مکان (مطالعه موردی: زبان فارسی)»، فصلنامه هنر و تمدن شرق، شماره ۷، صص ۱۰-۳.
- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۹۰). سبک‌شناسی معماری ایران. چاپ دهم، تهران: نشر سروش دانش.
- چندلز، دانیل. (۱۳۹۷). میانی نشانه‌شناسی. مترجم مهدی پارسا، تهران: انتشارات سوره مهر.
- دینه سن، آنه ماری. (۱۳۹۰). درآمدی بر نشانه‌شناسی. مترجم مظفر قهرمان، آبادان: نشر پرسش.
- سوسور، فردیناندو. (۱۳۸۲). دوره زبان‌شناسی عمومی، مترجم کوروش صفوی، تهران: نشر هرمس.
- ساسانی، فرهاد. (۱۳۹۰). معنا کاوی به سوی نشانه‌شناختی معماری، تهران: انتشارات علم.
- شاطری وایقان، امید؛ دبدبه، محمد. (۱۳۹۸). «ساختار معماری خانه‌های تاریخی ایران؛ دوره قاجار». نشریه علمی تخصصی شباک، شماره ۴۶، ۱۶۴-۱۴۹.
- شعیری، حمیدرضا. (۱۳۹۱). نشانه - معناشناسی دیداری، تهران: انتشارات سخن.

کوپال، عطاءالله. (۱۳۸۶). «فراز و فرود نشانه شناسی از دانش تا روش». باغ نظر، شماره ۷، ۴۸-۳۹.

گیرو، پی یر. (۱۳۸۰). نشانه شناسی. ترجمه محمد نبوی. چاپ اول. تهران: فکر روز.

Eco, U. (۱۹۶۸). *Function and Sign: Semiotics in Architecture, in the City and the Sign: an introduction to Urban Semiotics*, Gottdiener, M. and Lagopoulos, A, eds, New York, Columbia University Press.

Gawlikowska, A.P. (۲۰۱۳). *From Semantics to Semiotics. Communication of Architecture*. *Architecturae et Artibus*, 5(1), 51-61.